

E 33/5

MINERVA-KÖNYVTÁR
XXXVIII

PUKÁNSZKY BÉLA

HEGEL
ÉS MAGYAR KÖZÖNSÉGE

Minta a sec...
...
(...)

BUDAPEST, 1932

MINERVA-TÁRSASÁG

névvel 1921-ben tudományos társaság alakult. A társaság célja: a magyar szellemi élet történetének művelése. Tagja lehet a magyar tudomány minden barátja, aki az évi tagdíjat beküldi. A tagok a *Minerva* folyóiratot tagdíjuk fejében kapják.

A társaság vezetésére a következők választották meg: Elnök: Gombocz Zoltán, alelnök: Hóman Bálint, titkár: Farkas Gyula, szerkesztő: Thienemann Tivadar.

A Minerva-Társaságra és a folyóiratra vonatkozó minden közlemény a Minerva-Társaság címére küldendő (Pécs, Központi Egyetem).

*A Minerva-Társaság tagdíja: évi 8 pengő, amely részletekben is beküldhető. Előfizetés jogi személyeknek évi 12 pengő. Könyvkereskedésben 16 pengő. A póstatakarék-pénztári csekk számla száma: *38.688.*

A Minerva első tíz évfolyamából néhány teljes sorozat még kapható. A sorozat ára 80 pengő. Az V.—X. évfolyamok egyenként is kaphatók 6 pengős áron. Raktáron levő egyes füzetek ára 2 pengő.

THIENEMANN TIVADAR

IRODALOMTÖRTÉNETI ALAPFOGALMAK

MÁSODIK KIADÁS

1 9 3 1

BOLTI ÁRA EGÉSZ VÁSZONKÖTÉSSEN

10 PENGŐ

DANUBIA KÖNYVKIADÓ PÉCS

BUDAPEST,

IV., KOSSUTH LAJOS-UTCA 18.

HEGEL ÉS MAGYAR KÖZÖNSÉGE

ÍRTA

PUKÁNSZKY BÉLA

BUDAPEST, 1932

A Minerva 1932. évi XI. évfolyamából.

A LEGNAGYOBB HATÁSÚ német gondolkodó halálának százéves évfordulója alkalmával önkéntelenül felvetődik a kérdés: van-e a magyarságnak külön megemlékeznivalója, köszönhet-e valamit a magyar szellemi élet H e g e l rendszerének akár a filozófia fejlődését, akár a filozófiai műveltség terjedését vagy a szellemtudományok filozófiai elmélyülését illetően?

A kérdést jogosan kísérheti bizonyos szkeptikus mellékzöngé. Hiszen Hegel filozófiája par excellence n é m e t szellem alkotása. Gondolatrendszere, — formailag a legtökéletesebb, amelyet valaha emberi elme alkotott — a német idealizmus célpontja, amelynek tartalma a szellem önmagára való eszmélése. Hegel fejlődési elmélete szerint a világszellem természetéhez tartozik, hogy ellentétekre oszoljon, majd szintézis után a harcot újból kezdje. E harc folyamán a természetben magától elidegenedett szellem keresi az önmagához visszavezető utat, a harc vége pedig a szellem teljes magára eszmélése. Ez a rendszer nem csupán szükségyszerű következménye a megelőző német filozófiának, a magára eszmélt német szellemnek, hanem szervesen összefügg a 18. század utolsó negyede óta csodálatosan fellendült német irodalommal is, nyelvén és eszme körében a legnémetebb filozófia, amely éppen ezért erősen elzárkózik az idegen előtt.

De jogos a kétkedés a hegeli filozófia magyar recepciójával szemben azért is, mert a recepció lehetőségét elsősorban annak a nemzedéknek egy tekintélyes része tagadta, amely közvetlen részese volt Hegel hatalmas európai terjeszkedésének. Nem a harcos magyar antihegeliánusokra gondolok itt, akiknek ítéletét gyakran a filozófiától meglehetősen távol eső szempontok alakították ki, hanem fejlődő bölcséleti irodalmunk azon munkásaira, akik a magyar gondolkodás sajátos útját meghatározó történelmi erőket is vizsgálat alá vették. Hogyan látja pl. H e t é n y i J á n o s, a harmonisztikus bölcsélet érdemes úttörője 1837-ben a filozófia fejlődését és a hegeli rendszer recepciójának lehetőségét? „A' magyar philosophia történetírásának alaprajza“ c. terjedelmes tanulmányában¹ mindenekelőtt megállapítja, hogy a magyar filozófia

¹ Tudománytár. Értekezések. Új f. 1837. II. 76—164. I. V. ö. M a g d a Sándor: A magyar egyezményes filozófia. Ungvár, 1914.

fejlődésének leginkább „a’ nagynevű bölcselkedőknek, jelesen Aristotelesnek, és ennek nyomdokain járó szenteknek, aquinoi Tamásnak, Duns Scotusnak, Bonaventurának“ tekintélye ártott, majd sorra veszi az egyes filozófiai rendszereket, amelyeknek nálunk követője akadt. A kriticizmust elintézi azzal, hogy bár „erős eledel... a’ philosophiában kised magyarjainknak“, mégis „elhatalmazott“ a protestáns iskolákban, a német idealizmusról pedig a következőket mondja: „A’ többi ábrándos bölcselkedők, kik Kant után állottak elő, minők: Fichte, Schelling, Hegel, igen keveset hatottak a’ nemzeti lélekre, és nyilvános oktatóink rendszereikre, kik elégnek tartották ezek’ nézeteit historice tanítványaik előtt elbeszélni, és ezeket arra figyelmeztetni: mi kicsapongó természetel bír az emberi értelem; melly miután Kant elég szerény volt a szemléelő értelem igen szűk korlátait felfedezni, az észet, mint egy második Sokrates practikai tág körébe bevezetni, még is a szemléelő elmék merészek mintegy töredékeny lég-hajón az elméletek felső tartományába repkedni, nem gondolván meg azon szirteket, mellyekbe elődek szerencsétlenül megütköztek.“ Hetényi ítélete némiképen megmagyarázza azt a kissé zavaros és elmosódott képet, amely a harmincas évek elején folyóirataink cikkei alapján Hegel rendszeréről az olvasó elé tárul. Hegel magyar kritikusai vagy kommentátorai nem igen mélyednek el filozófiájának lényegében, hanem megelégszenek a német idealizmus általános jellemzésével vagy sommás elintézésével. Edvi Illés Pál, a filozófiai kérdésekben egyébként biztos ítéletű, sokoldalú lelkéspaedagógus, pl. alig tesz különbséget Hegel és Schelling között, hanem egyszerűen mindkettőjük rendszerét „haszontalan spekulatív filozófiá“-nak bélyegzi. Sőt még az aktív anti-hegelista Szontágh Gusztáv is általában „Fichte-Schelling-Hegel-féle filozófiáról“ szól „Propylaeumok a’ magyar philosophiához“ c. mintegy programnak szánt könyvében.² Mondanunk sem kell, hogy Szontágh a hegeli rendszer meghonosítását még kevésbé tartja lehetségesnek, mint Hetényi. „Körülményeink közt — írja Szontágh — e tudományt köztünk honosítani s terjeszteni akarni, ezt én a képtelenségek legnagyobbikának tartom“. A hegeli filozófia recepciójának

² Budán, 1839. L. különösen 14., 27., 38., 40., 48., 62., 64. és 102. l.

lehetőségét tehát szellemi életünknek éppen a filozófia művelésére hivatott tekintélyes képviselői eleve tagadták.

Tekintsünk el azonban e tiszteletreméltó kételyektől és kíséreljük meg nyomon követni a hegeli szellem útját hazánkban. Nem Hegel hatását akarom kimutatni — erre a nagy feladatra egy alkalmi megemlékezés keretei egyébként is szűknek bizonyulnának — hanem főképp megvizsgálni azt, hogy hogyan fogadták a nagy német gondolkodó rendszerét, miben látták jelentőségét, káros vagy termékenyítő voltát szellemi életünkre. Rövid áttekintésemben, amely természet-szerűen inkább összefoglalja az eddigi eredményeket s a még megoldásra váró problémákat inkább csak érinti, nem csupán a szakfilozófiát nézem, aminthogy nem a szakfilozófus szemével vizsgálom a jelenségeket, hanem az irodalomtörténetíróéval, aki a magyar szellemi élet európai kapcsolatait igyekszik felfedni.

A hegeli szellem recepciójának mikéntjét mindenekelőtt filozófiai műveltségünk állapota és a német szellemi élethez való viszonyunk szabta meg. Ismeretes, hogy a magyarság életerejének másirányú lekötöttsége ellenére is állandóan lépést tartott az európai szellemi élet fejlődésével. A magyar szellem képviselői ott voltak a reformáció küzdőinek első sorában, Apáczai Németalföldről hozta haza Descartes eszméit, a német és francia felvilágosodás áramlatai széles rétegekben, akadálytalanul terjedtek el, de hiányzott a gondolkodás rendszeres fegyelmezettsége s a filozófiai műveltség öncélúsága, amely nélkül eredeti gondolatrendszer nem jöhet létre. Iskoláink, a filozófia hivatott terjesztői, részben katolikus, részben protestáns, de mindenesetre egyházi vezetés alatt állottak, az egyházak pedig féltve őrizték hagyományait és minden új tanintézetet, amely nem illett be e hagyományokba, idegenkedéssel és tartózkodva fogadtak. Egy lényeges különbség azonban mégis volt a két egyház iskolái között. A katolikus iskolákra könnyen alkalmazhatták a tiltó rendeleteket, és így minden új, az egyházra nézve veszedelmes tan terjedését már csirájában elfojtották. A protestáns iskolákban ellenben szellemi fegyverekkel kellett szembeszállni minden új és veszedelmes tanítással; ily módon ezek bizonyos filozófiai viták kiindulópontjaivá lesznek. A viták középpontjában azonban mindig az a kérdés áll, hogy szabad-e ezt vagy azt

a filozófiai rendszert a protestáns iskolákban tanítani. Így a vitázók mindig csak egyoldalúan, a vallás és egyház szempontjából vizsgáltak egy-egy filozófiai rendszert és ennek lényege szinte elveszett számukra. Ilyenfajta felekezetenbelüli és provinciális jellegű polémia volt a 19. század két első évtizedében lezajlott Kant-feletti vita, amely Márton István pápai filozófus tanár kantianus hittan-könyvének, a „Keresztyén morális kis katekizmus“-nak megjelenése (1817) után éri el tetőpontját.³ Jellemző a magyar kantianizmusra, amely voltaképpen csak Kant erkölcsstanába mélyedt el igazán, hogy Márton István 1820-ban a kriticizmus kánonjaként kiadja latin fordításban Wilhelm Krug „critica philosophia“-ját.⁴ A címlap elé készített rézmetszeten holdfényben úszó, cipruslombok övezte temető látható, amelyben tarka egymásmellettségben a nagy filozófusok síremlékei állanak. Plato, Descartes, Spinoza, Leibniz emlékoszlopaí közül hatalmasan kiemelkedik egy felhőkig érő, obeliszkszerű építmény: Kant Immanuel síremléke. Márton István ezzel a képpel bizonyára nemcsak azt akarta jelezni, hogy Kant gondolatrendszere az egyetemes filozófia fejlődésének tetőpontja, hanem ki akarta domborítani azt is, hogy a königsbergi gondolkodónak a magyar filozófiára gyakorolt hatása mellett minden más szellemi tényező eltörpül. De a kriticizmus egyik legképzettebb követője hazánkban Kant helyett Krugot adta: saját kijelentése szerint azért, mert Kant voltaképpen csak módszert adott, melyet Krug foglalt zárt rendszerbe, különösen pedig azért, mert Krug népszerűen írt, könnyebben olvasható író volt, mint Kant és így jobban megfelelt szakszerű terminológiában járatlan közönségünknek. Így lett Krug a magyar filozófia egyik irányítója. Lényegében ő inspirálta gondolkodásunknak azt az irányát is, amely a német neohumanizmusból táplálkozva a magyar romantika gondolati betetőzéseként magyar nemzeti filozófia kialakítására törekedett. Ez az u. n. „egyezményes“ vagy „humanisztikus“ rendszer minden ábrándossága ellenére is meg tudta tartani irányító befolyását szellemi életünkben egészen az ötvenes évek végéig. Állásfoglalást, belső gátvetést jelentett minden idegen, külső befolyással

³ V. ö. Trócsányi Dezső: Márton István tudományos munkássága. Pápa, 1931.

⁴ V. ö. Trócsányi: id. m. 210—213.

szemben s ez megfelelt erősen nemzeti irányban fejlődő szellemi életünk célkitűzéseinek. A magyar filozófiai műnyelv tiszteletreméltó előharcosai⁵ — köztük csak Imre Jánost említem, aki az egyetemen először adott elő magyar nyelven bölcséletet — közvetve vagy közvetlenül szintén az egyezményesek táborát erősítették. Természetes, hogy az a légkör, amelyben a magyar nemzeti filozófia eszméje fogant, Hegel filozófiájának recepciója számára a lehető legkedvezőtlenebb volt.

Az öncélú és saját eszményeit követő magyar szellemi élet kialakulása azonban lényegesen módosította a német kultúrához való viszonyunkat is. A nemzeti gondolat hatalmas arányú érvényesítése természetszerű eltávolodást vont maga után mindennel szemben, ami idegen, a német kultúrával szemben pedig, amelynek veszedelmes gyámkodását, sőt elnyomó erejét a magyarságnak legközvetlenebbül kellett éreznie, egyenesen ellenszenvet váltott ki. Hozzájárult ehhez az átalakuláshoz az a körülmény, hogy a német szellemi áramlatok recepciójának leghatékonyabb előmozdítói, a német egyetemek, főképp pedig a hazai német polgárság művelt rétegei csak korlátolt mértékben, erejükben megoszolva tudtak megfelelni kultúrközvetítő hivatásuknak. A német egyetemekről magyar — leginkább protestáns — hallgatóságuk révén, századokon keresztül — akadálytalanul és aránylag bámulatos gyorsasággal plántálódtak át szellemi életünkbe a német tudományosság eredményei. A magyar reformáció, a pietizmus és felvilágosodás története a bizonyító erejű példák egész sorával világítja meg a német egyetemek kezdeményező jelentőségét a magyarság európai kultúr-orientációjában. Még 1811-ben joggal nélkülözi Wallaszky Pál *Conspectus*-ának ismeretlen kritikusa a bécsi „Annalen“ hasábjain⁶ a német egyetemek irányító erejének kidomborítását: „Auch hätte der Verfasser bemerken können, dass die Universität zu Göttingen das liberale und fruchtbare Studium der Geschichte, Statistik, Politik, Oekonomie und Literaturgeschichte (vorzüglich durch den Vortrag und Schriften eines Schlözer, Grallmann, Eichhorn, Heeren, Beckmann) und

⁵ Kornis Gyula: A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése. Magyar Nyelv. 1907.

⁶ 1811. Bd. IV. 44—61. és 204—218. l.

die Universität zu Jena vorzüglich das Studium der Philosophie (durch Reinhold, Ulrich, Fichte, Schelling) und der Mineralogie (durch Lenz und die mineralogische Societät) in Ungarn beförderte.“ Ez az ösztönző erő a 19. század első évtizedeiben politikai viszonyaink, főképp pedig a bécsi centralisztikus kultúrpolitika rendelkezései folytán egyre veszít állandóságából és egyre szűkebb korlátok közé szorul. Igaz, hogy a magyar hegelizmus legaktívabb előharcosait, T a r c z y Lajost, W a r g a Jánost, T a u b n e r Ignácot és S z e r e m l e y Gábort 1832—37 közt a berlini egyetemen találjuk, de a német egyetemek látogatása az ő korukban nem jelenti már a tudományos képzésnek azt a természetszerű és nélkülözhetetlen betetőzését a protestáns értelmiség számára mint a 16. és 17. században.

A német egyetemek látogatásával járó nehézségek erősen meglazították városaink művelt polgárságának a német szellemi élethez való kapcsolatait is. Ez a réteg vérségénél és hagyományainál fogva a magyar-német szellemi érintkezések legintenzívebb ápolója volt. Jellegzetes képviselőivel Hegel magyarországi recepciójának történetében is ismételten találkozunk. Mikor a jenai csata után Hegelnek el kellett hagynia egyetemi katedráját s egy ideig mint a „Bamberger Zeitung“ szerkesztője működött, S c h e d i u s Lajoshoz fordul levélben (1807, aug. 8.) tudósításokat kérve tőle lapja számára Magyarországról, különösen pedig a magyar művelődés rekonstrukciós törekvéseiről.⁷ Mint a levélből kiderül, Hegel személyesen is ismerte Schediust és rendkívül nagyrabecsülte tartalmas folyóiratát, a *Zeitschrift von und für Ungarn*-t. Polgári értelmiségünk egy másik kiemelkedő alakja T o l d y Ferenc, 1829-ben Berlinben látogatja meg Hegelt és büszke örömmel jelenti Vörösmartynak, hogy mint a „Societät für wissenschaftliche Kritik“ tagja, szűkebb körben is együtt dolgozhatik vele.⁸ Ennek a német polgári rétegnek a fia S c h n e l l e r Vilmos kőszegi evangélikus lelkész is, aki Hegel fenomenológiáját versekbe foglalta.⁹ Ez a mű-

⁷ V. ö. S a s Andor: Hegel hazánkról. Athenaeum, 1917. 358—65. l.

⁸ Vörösmarty- emlékkönyv. Szerk. Czapáry László. Székesfehérvár, 1900. 301. l.

⁹ V. ö. S z e l é n y i: Evangelische Pädagogen und Philosophen in Ungarn. Miskolc, 1930. 21. l.

velődési hagyományaiban eddig inkább csak felekezeti szempontból tagolt német polgárság a magyar nemzeti gondolat előretörésével szemben két táborra oszlik. Nagyobbik fele önként csatlakozik a magyar reformmozgalomhoz, sőt — mint Toldy pályája mutatja — a nemzeti gondolat legtevékenyebb propagálója lesz; a német polgárság kisebbik fele azonban szívósan ragaszkodik népi hagyományaihoz s most már nemcsak kultúrájában, hanem a politikában is erősebben a nagy-németség felé orientálódik.

Szellemi életünk fokozatos önállósulása, a német egyetemek kultúrközvetítő jelentőségének csökkenése, német polgári értelmiségünk faji és nemzeti érzés szerint való megszólása — mindezen jelenségek természetszerűen megnehezítették a német szellemi áramlatok terjeszkedését hazánkban. Annál nagyobb bámulattal és növekvő fogékonysággal fordultak európai látóköri íróink a harmincas évektől kezdve Franciaország, a liberalizmus és demokrácia hazája felé, nem vévén észre, hogy ezzel voltaképpen az ifjúnémet mozgalom sodrába kerültek. „Valamennyien franciák voltunk, — írja visszaemlékezéseiben Jókai Mór — nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, maguk is nemzeteik kitagadottjai s csak nyelvükre nézve angol és német, de szellemükben franciák.“ A német és francia kultúra értékelésében mutatkozó feltűnő eltolódás Hegel recepciójánál is kidomborodik és pedig jellemzően a teljesen német műveltségű Szontágh Gusztáv részéről. Szontágh hosszadalmasan kritizálva Karl Mager német pedagógusnak, a genfi egyetem tanárának 1837-ben megjelent népszerű francia irodalomtörténetét, feltűnő heveséssel támadja a szerzőt elsősorban azért, mert a német irodalmat magasabbra becsüli a franciánál és nem méltatja kellőképpen a francia filozófusok érdemeit.¹⁰ Mindennek pedig szerinte a szerző „megrögzött“ hegelizmusa az oka, mely minduntalan „eszelősködésekre“ ragadja. Természetesen Szontágh itt sem mulasztja el azt, hogy rámutasson a magyar hegelizmus veszélyére. Itt az ideje — úgymond, — hogy a magyarság az egészségesebb francia szellem felé for-

¹⁰ Dr. Mager és a francia literatura. Tudománytár. Értekezések. 1840. 8. k.

duljon, hiszen minden szerencsétlenségünket és hátramara-
dottságunkat szellemi téren a Hegel rendszerében beteljesedő
„német tudománydagály“ okozta. Ime, a német származású,
német műveltségű Szontágh Gusztáv, aki ugyanebben a kri-
tikájában lapokon keresztül fejtegeti Krug és Rotteck
szellemében a nemzet és irodalom viszonyát, síkra száll a
francia kultúra felsőbbrendűségének elismertetéséért. Tartóz-
kodóbban és finomabban, de éppen olyan félreérthetetlen
lekicsinyléssel kezeli a német szellemi életet Eötvös József
báró is, mikor A karthauzi-ban és a A falu jegyzőjé-ben
ismételten derült iróniával hivatkozik Hegel filozófiájára.
Pedig Eötvösről, történetfilozófiai főművével, „uralkodó esz-
méi“-vel kapcsolatban élesszemű méltatója Péterfy Jenő
meggyőzően kimutatta, hogy alapjában éppen olyan deduk-
tív, akár Hegel, aki államtanában hasonlóképen a szabadság
eszméjéből indul ki, csakhogy végül az állam mindenhatósá-
gához, az ókor állameszméjéhez jut el.¹¹

Tagadhatatlan, hogy a német kultúrával szemben nö-
vekvő idegenkedés és ellenszenv erősen fűtötte azt a szenvedé-
lyes vitát is, amely a harmincas évek vége felé nálunk
Hegel rendszere körül folyt.¹² Ebben a vitában, vagy, amint
Szontágh elnevezte „hegeli pör“-ben a „magyar Hegelnek“
gúnyolt Tarczy Lajoson kívül, mint említettük, Wurga János,
Taubner Ignác és Szeremley Gábor védték a berlini filozófus
rendszerét főképp Vecsey József debreceni tanárral és Szon-
tágh Gusztávval szemben. Bármilyen tiszteletreméltók ezek
a nevek filozófiai irodalmunk fejlődéstörténetében, a vita sze-
mélyi, sőt tárgyi jelentőségét sem szabad túlbecsülnünk.
Egyetlen számbavehető tárgyi eredménye Taubner Ignác
„Párhuzam Aristoteles és Hegel között“ c. tanulmánya (Athe-
naeum 1839, II. 529.), amely formai szempontból a gondolat-
analízisnek irodalmunknak ebben a korában egészen egyedül-
álló példáját adja. Ami a magyar Hegel-vitában igazán új és
szellemi életünkben máig is szinte példa nélkül áll, ez az a
körülmény, hogy a filozófia szakszerű művelői tudományuk
egyik legbelsőbb ügyével a nagy nyilvánosság elé lépnek, a
nemzet közvéleményétől várnak támogatást álláspontjuk
diadalrajuttatására. Miként a Kant-vitának, a hegeli pörnek

¹¹ Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Budapest, 1901. I. 55. l.

¹² V. ö. Minerva, 1922, 317—341. l.

is — legalább kezdetben — erősen felekezeti színezete van. Szereplői szinte kivétel nélkül protestáns pap-tanárok, és Tarczy Lajosnak, a pápai kollégium hegelista tanárának fegyelmi ügye eléggé mutatja az egyházi befolyás erejét. A felekezeti színezet azonban mindinkább elhalványul, míhelyt a vitázók ügyüknek egyre szélesebb rétegek érdeklődését tudják megnyerni. A könyv hatását hegelistáink mesterükhöz hasonlóan nem találták kielégítőnek ahhoz, hogy az egész magyarsághoz fordulhassanak. Hiszen Hegel is akkor hatott legerősebben a német szellemi életre, amikor a „Berliner Jahrbücher“ megalapításával széles publicitású szervet kapott, amely a filozófiát szinte napi kérdésként tárgyalta. A magyar Hegel-vita legnagyobb része a „szabadszellemeű“-nek hirdetett Athenaeum-ban és melléklapjában, a Figyelmezőben, a kor két legtekintélyesebb és legnagyobb nyilvánosságú magyar folyóiratában zajlott le. Bajza József, az Athenaeum egyik szerkesztője és igazi szellemi irányítója egy szerkesztői jegyzetében (1838, II. 409.) antihegelianusnak vallotta ugyan magát, de világtörténetének megírása alkalmával mégis bőven kiaknázta a berlini filozófus történetfilozófiai előadásait.¹³ Állásfoglalása — eltekintve annak tárgyi indítékaitól — különben is természetes volt; a közvélemény ugyanis nem annyira a hegeli pör folyamán felmerült tárgyi problémákra reagált, mint az egyezményesek által fennen hangoztatott „berlinizmus — nemzeti filozófia“, „idegen tudománydagály — magyar gyakorlati gondolatrendszer“ antitézisekre. E jelszavak révén a „nemzeti“ filozófia ügye a hazafiság kérdésévé lett, s ebben Bajza állásfoglalása nem lehetett kétséges. A nyilvánosság érdeklődésének e merőben külső motívumai azonban alig változtatnak a Hegel-vita jelentőségén filozófiai műveltségünk kialakulásában. A vita révén a filozófia a laikus ember számára is szellemi életünk szerves részévé, a filozófiai kérdésekkel való foglalkozás kultúránknak a külföld felé is lényeges jegyévé lett. Természetes, hogy a német sajtó éppen olyan elfogultsággal tárta fel a magyar egyezményes filozófia gyenge oldalait, amilyen szenvedélyességgel a rendszer hívei nálunk a berlini filozófus gondolatait kritizálták. Az Augsburger Allgemeine Zeitung 1840-ben

¹³ Szücsi József: Bajza József, Budapest, 1914. 328. l.

szemlét tartva szellemi életünk fölött, még csak egyszerűen regisztrálja azt a tényt, hogy a hírlapokban heves viták folynak Hegel követői és ellenfelei között, de öt év múlva egy magát magyarnak mondó, de nyilvánvalóan külföldi névtelen író már kegyetlen kritikával boncolgatja a negyvenes évek magyar tudományos életét, s a magyar szellem alkotását a filozófia terén a magyar nemzeti filozófia naiv ábrándján kívül csupán a nagy német gondolkodók, Schelling és Hegel rendszerének ócsárlásában látja.¹⁴ Ez a kritika éppen olyan természetes reakciója a magyar Hegel-vitának, amilyen természetes következménye volt a pörnek nálunk, hogy irodalmunk aktív munkásainak tekintélyes része szükségét érezte annak, hogy legalább általában megismerkedjék a berlinizmus tanításával. Hegel filozófiája kedvelt vitatkozási téma lett, s ha Kecskeméthy Aurél még 1857-ben a magyar tárcaíró természetrajzának lényeges vonásaként határozza meg azt, hogy kocsmái társaságban Shakespeare, Cervantes és Palmerston mellett Hegelt is „szemle alá vegye“, úgy ebben a berlini filozófus harcra magyart követőinek is van némi érdeme.¹⁵

A Hegel-vitában a „berlinizmus“ kétségtelenül csatát vesztett az egyezményes rendszerrel szemben; de megmutatta erejét és sejtetni engedte, hogy a hegeli filozófiának nálunk is meglehetősen hosszú utat kellett megtennie, míg ehhez a — veresége ellenére is — imponáló erő kifejtéshez eljutott. És valóban: attól kezdve, hogy F e j é r György 1818-ban a filozófiának hegeli értelemben való definícióját adja (A tudományok Encyklopédiája rövid rajzolatban. Tud. Gyűjt. 1818, 1—38. l.) szinte megszakítás nélkül nyomom követhető Hegel tanításainak beszivárgása a magyar tudományosság egyes ágaiba. Szellemi életünk fentebb vázolt irányából természetesen következik, hogy gondolkodóink — eltekintve a hegeli pör aktív résztvevőitől — óvatosan és kétkedve fogadják a berlini filozófus rendszerét. K á l l a y Ferenc, cs. kir. kapitány, akadémikus, a reformkor jellegzetes magántudós típusa mint a kriticismus híve 1834-ben egyszerűen „excentricitásnak“ minősíti Hegel tanításában azt, hogy „a philosophia

¹⁴ Ungarns Gegenwart. Leipzig, 1845. V. ö. Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777—1848. Budapest I. 526. l.

¹⁵ V. ö. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerkesztette A n g y a l Dávid. Budapest, 1925. 349. l.

tárgyát minden más tudományok egészének, vagyis a tudományi tagrészek totalitásának jelölte ki“, holott szerinte „minden emberi tudomány csak subiective határozthatatik el, minél fogva az külön mezőkre elágazik, melly ágazatok egymás mellett is elveikre és az ismeretmódokra tekintve, egymástól függetlenek.“¹⁶ De már a következő évben Széchenyi orvosa, Almási Balogh Pál a Magyar Tudós Társaság által a magyar szellem öneszmélési folyamatának megvizsgálására kitűzött pályatétel nyertese, Herder és Hegel szemszögéből kutatja a filozófia, elsősorban a magyar gondolkodás fejlődésének feltételeit. Még a német rendszerek olyan erős bírálója is, mint Horváth Cyrill Hegel szellemében az abszolútum tudományakép határozza meg a filozófiát 1837-ben tartott akadémiai székfoglalójában. S mikor az Akadémia a Hegel-vita legkényesebb és legaktuálisabb pontját felismerve, a pantheizmus lényegének és hatásának vizsgálatát tűzi ki pályatételül, Horváth abban foglalja össze *Az Isten és világ közötti viszonyról* végzett kutatásainak eredményét, hogy „Isten önmagának tudatára nem a világ kifejtése által jut“.¹⁷ Hasonlóképen figyelemmel kísérhetjük a hegeli rendszer terjeszkedését neveléstudományi íróinknál. Wargha Istvánnak a berlini filozófus szellemében írt pedagógiai munkáin kívül a harmincas években egész sor kultúrpolitikus veszi vizsgálat alá az állam feladatait a művelődés terén és fejtegetéseikben jórészt Hegel tanításai nyomán jutnak el a modern kultúr-állam eszményéhez.¹⁸

A Hegel-vita a „berlinizmus“ híveinek csatavesztése ellenére is elősegítette Hegel filozófiájának terjedését, de erősítette a kritikusok hangját is. Különösen szívós szkepszissel áll szemben Hegel rendszerével — eltekintve a polémiában aktív módon résztvevő Szeremley Gábortól, — jogtudományunk.¹⁹ Az újabb jogböleseleti irány első képviselői a 19. században Fuchs Samu lőcsei és Szilágyi János már-

¹⁶ Tudománytár, 1834. I. 10—11. l.

¹⁷ V. ö. Kornis Gyula: A magyar philosophia fejlődése és az Akadémia. Budapest, 1926. 9. és 16. l.

¹⁸ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. I. 526. l.

¹⁹ L. Pauleer Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878. 169. és 225. l.

maroszigeti tanárok a kriticizmus híveinek vallják magukat. A magyar kantianizmus hagyományai talán egyik tudományágban sem olyan gazdagok, mint jogtudományunkban, amennyiben egyáltalán szükségesnek tartotta filozófiai gyökereit figyelembe venni. Ezekbe a hagyományokba kapcsolódik V i r o z s i l Antal, a magyar közjog filozófusa is. F r a n k Ignác, a magyar polgári és magánjog tiszteletreméltó művelője nagy buzgósággal fogott ugyan hozzá Hegel rendszerének tanulmányozásához, de nem talált benne egyebet, mint szemfényvesztő homályosságot és Hegel tekintélyét csupán a tömeg felületes ítéletének tulajdonította. A hegeli rendszer iránt való ellenszenvét Frank lassanként átvitte az egész német filozófiára, sőt az egész idealisztikus jogtudományra s a jogbölcseletet nemcsak fölösleges, hanem veszélyes diszciplinának is tartotta. P a u l e r Tivadar állásfoglalása ugyan nem olyan végletes következetességű mint Franké, de Hegel rendszerét ő is hasonló szempontból veszi bírálathoz alá. Szerinte Hegel „az egyes tanok kifejtésében a kanti iskolánál tovább nem haladott, sőt az elvek alkalmazásában ettől csak sajátosságos előadása által különbözik, minélfogva... munkáiban élet s szívvidámító eredeti igazságra sem akadhatni.“ Ez a rendszer csak növelte az észjogtudományban egyébként is meglévő fogalomzavart és meghasonlást s ezért Pauler Tivadar annak a reményének ad kifejezést, „hogyan főképp a jogtudomány körében nem sokára visszatérend azon idő, melyben az igazi bölcsészeti szellem, a céhes kifejezések homályosságába burkolt iskolai rendszerek, fölött, diadalmaskodandik“.²⁰ Pauler Tivadar reménye legalább a magyar jogi és politikai tudományos irodalomra nézve majdnem száz százalékgig valóra vált: a magyar jogtudomány a századfordulóig szinte egyedül C o n c h a Győzőben talál idealizmus talaján álló képviselőre, Concha idealizmusának gyökérzete azonban sokkal bonyolultabb, semhogy azt egyedül a Hegel-i szellem recepciójához lehetne kapcsolni.

Sokkal termékenyebb talajra hullottak Hegel természetjogi tanításai a magyarországi nemzetiségeknél, amelyek nyelvi követeléseik megokolásánál a negyvenes évektől kezdve

²⁰ Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. Tudománytár. Értekezések 14. k. 47—48. l.

egyre gyakrabban hivatkoznak a berlini filozófusra. Stúr Lajos pl. az evangélikus tót papok V. Ferdinándhoz intézett, a magyarosítás ellen tiltakozó feliratában szinte Hegel szavai-
val vezeti le a nyelvi követelményeket a természetjogból:
„Mit jeder Nation hängt ihre Sprache auf das Innigste zusammen. In ihr, als dem ersten Produkte des theoretischen Geistes spiegelt sich die Nation ab: sie, die Sprache, ist daher das sicherste Kennzeichen der Beschaffenheit und Eigenthümlichkeit eines jeden Volkes. Durch die Sprache gibt die Nation nicht minder, wie das Individuum, ihr Innerstes kund; sie verkörpert so zu sagen in der Sprache ihren Geist; diese äussere Gestalt entspricht genau dem Inneren eines Volkes auf allen Stufen seiner Entwicklung, an und mit der Sprache entwickelt sich der Geist der Nation als an der ihm entsprechendsten Form: beide sind von einander abhängig und so kann eines ohne das Andere nicht bestehen.“²¹ Természetes, hogy ezzel a gondolatmenettel a német nemzetiségi mozgalom történetében is ismételtelen találkozunk.

Legszervesebben és legállandóbban fejlődik a magyar hegelizmus az esztétikában, amely mint az irodalmunk fellendülésével önkénytelenül kialakuló műbíráló eredménykészlete szorososan együtt halad a magyar filozófiával. Schedi us Lajos Philocalia-ja (1828) és Nyír y István A tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány-a (Tudománytár, I. 1834. 162—182. l.) előkészíti a talajt az idealisztikus esztetika befogadására. Az 1837-ben megalakult Kisfaludy-Társaság erőteljes lendületet ad esztetikai irodalmunk fejlődésének, s legtermékenyebb művelői éppen a Hegel-vitában egymással szembenálló két tábor tagjai. Mellettük azonban a Kisfaludy-Társaság Évlapjain új esztetikuskok tűnnek fel, akik a „hegeli pörtől“ távol állva, annál eredményesebben viszik át irodalmunkba a berlini filozófus tanításait; Gondol Dániel a regényt és drámát állítja párhuzamba,²² Müller Godofrid pedig a nemzetiség és népiesség viszonyáról írt idő-

²¹ Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren. Vorgetragen von einem ungarischen Slawen. Leipzig 1843. 1—2. l. Idézve Kornis Gy.: A magyar művelődés eszményei. II. 118. l.

²² Évlapok 1841. R. f. II. k. 55—245. l.

szerű pályamunkájában bírálója szerint Hegel dialektikájának „egész fegyvertárát kiprédálja.”²³ Velük egy időben lép a nyilvánosság elé az akadémikus Briedl Fidél, aki esztétikai rendszerét ugyan Krug nyomán építi fel, de ritka tárgyilagossággal áll szemben Hegel tanításaival. E kísérletektől egyenes út vezet az első önálló és a német metafizikai idealizmus talaján álló rendszeres magyar esztétikához. Greguss Ágost 1849-ben megjelent *A szépészet alaponalaihoz*. Amint azonban esztétikai irodalmunk első művelői Warga István kivételével Hegelnek inkább terméketlen kritikusi vagy dialektikai módszerének külső utánzóit, mint igazi megértőit, úgy Greguss sem mélyed el igazán a berlini filozófus tanításaiban. Inkább Schelling követőire, vagy a német idealizmus népszerű kommentátoraira támaszkodik s így — idealizmusának nem lévén elég erős gyökérszeme — későbbi munkáiban egyre inkább a pszichológiai alapvetésű esztétika felé orientálódik.

És mégis jórészt ezeken az esztétikai törekvéseken keresztül jut el Hegelhez Erdélyi János,²⁴ aki a jobbára extenzív hatású vita után a legjelentősebb lépést teszi meg a hegeli rendszer recepciójában. Erdélyi vonja először Hegel filozófiáját saját szellemi törekvéseink belső körébe, midőn kategóriáit irodalmunk fejlődésére alkalmazza, esztétikai nézeteit pedig költőink és íróink elé követendő műelvként állítja. „Előbb voltak hegeli meggyőződéseim gondolkozás után, mint tanulmányaim könyvből” — mondja Erdélyi sajátos hegelizmusának kialakulásáról. Ebben az önvallomásban benne van a Hegel-vita aktív résztvevőinek védekező attitűdje. Ő, aki hazafiság dolgában semmiképen nem akar a nemzeti filozófiát hirdető egyezményesek mögött maradni, a régi magyar nyelv összetételeiből felfedezi, hogy nincsen filozófiai rendszer, mely jobban illene a magyar elmejáráshoz, mint éppen Hegelé. „Én sohasem bírom megfogni — írja lelkesedéssel — miképp tudott egy német bölcs, Hegel, ily magyarosan, vagy az ő magyar ezelőtt már századokkal oly hegeli módra gon-

²³ U. o. 1842. R. f. III. k. 345—395. l.

²⁴ L. Husztiné Révhegyi Rózsa: Erdélyi és Hegel. Budapesti Szemle 1917. 170. k. 97—117. l. — Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei. Budapest, 1931.

dolkozni.²⁵ Csodálatosképen Erdélyi ezeket a mondatokat 1857-ben írja le, ugyanazon évben, amikor Németországban Rudolf Haym Hegelt mint a reakció szellemi atyját állítja hallgatósága elé s amikor a magyarság is saját testén érezte a reakció súlyát. De Erdélyi nemcsak védekezve igazolja hegelizmusát, hanem egyúttal bosszút is áll az egyezményeseken. Kimutatja róluk, nevezetesen Szontághról, hogy lényegében ő is hegelista, mikor a gondolat és lét azonosságát hirdeti. Hegel Erdélyi előtt feltárta az egyetemes szellem, az általános emberi ész végtelen távlatait s ő ennek az egyetemes szellemnek a szemszögéből vizsgálta a művészi alkotás törvényeit, a magyar filozófia történetében működő erőket és a világirodalom fejlődését. Teljes hittet képviselte az emberi szellem egységessé váló fejlődésének hegeli gondolatát, csupán vallásos meggyőződése és nemzeti költészetünkhöz való életközelsége tört rést egyetemes fejlődési szemléletén. Gyermekekori élményekben gyökerező hitvalló kálvinizmusa némiképpen elválasztotta őt a berlini filozófustól, aki az abszolútumot a relatívummal azonosítva, egy ideig a görögök vallását előbbre helyezte a kereszténységénél. Még erősebben elválasztotta őt Hegeltől a költészetéről való felfogása. Erdélyi a költészet realitását a nemzeti szellem érvényesülésében látta s az „elidegeníthetetlen és kölcsönözhetetlen“ nemzeti sajátosságokat a szépség egyetemes törvényeivel megegyezőknek tartotta: „A lelkesedés, költészet, művészet édes hazafiság; szétpattan, ha nemzeti körén túlfeszítjük.“

Hegel filozófiájának termékenyítő ereje Erdélyi költészetében is kifejezésre jut. Tudtunkkal ő az egyedüli magyar költő, akinél a nagy német filozófus gondolatai a legszubbjektívebb költői kifejezésformába, a lírába is behatoltak. A XIX. század c. költeményében a hegeli fejlődés szemszögéből nézi az emberiség útját:

Az eszme áll, mióta e világ,
 Felé a kor csak fokrul-fokra hág.
 Ekként az eszme úr, a kor pedig
 Erős urától függ s vezetetik.

Erdélyi lírai hegelizmusa magábanálló jelenség. De érdekes lenne egyszer ebből a szempontból is megvizsgálni a ma-

²⁵ A hazai bölcsészet jelene. 1857. 39. l. — V. ö. Kornis Gyula: A magyar philosophia fejlődése és az Akadémia. 26. l.

gyar filozófiai költészet elég vékonyan folyó erét. Nincs két-ség benne, hogy Schopenhauer és Nietzsche mellett — ha nem is ugyanolyan mértékben — Hegel gondolatvilága is meg-ihlette költőinket. Itt csak a költő-filozófus K o m j á t h y Jenő *Az újkor szelleme* és Palágyi Menyhértnek c. költemé-nyeire utalok.

Hatalmas arányokban bontakoznak ki Hegel fejlődési elméletének főgondolatai M a d á c h Imre nagy történetfilo-zófiai tragédiájában.²⁶ A költő hegelizmusának kialakulásáról levelezésében semmi nyom sincs. Hogy mégis mennyire erősen foglalkoztatták a berlini filozófus tanításai, azt meggyőzően bizonyítja a Bach-korszak napi politikájában fogant, közvet-lenül Széchenyi *Blick*-je által inspirált aristophanesi komé-diája *A civilizátor*.²⁷ Ebben Madách — irodalmunkban egészen egyedülállóan — Hegelt mint a reakció elméleti alap-vetőjét állítja-elénk. A darab főalakja Stroom, a Bach-kor-szak beamter-karikatúrája Hegel szellemében, Hegel eszméit hangoztatva fog hozzá csupán a hatalom sic volójára támasz-kodó civilizatórikus munkájához. Különösen mulatságos ha-tású a Hegel-paródia abban a jelenetben, amelyben Stroom Mürzlnék; a német cselédleánynak szerelméért eseng:

... reményem abban pontosúlt,
 Hogy engem, aki Hegelt megtanúltam,
 E barbár házban, a n e m é n világból,
 Te, eszméim concrét subjectuma,
 Ki vágyam kézzelfoghatóvá tetted,
 Te egyedül fogsz engemet felfogni.
 O hagyjad lelkem átolvadni benned,
 Ne tarts el így merő negátióval
 S én véled az üdv minden mélyeit
 Kifürkészendem.²⁸

Madách Hegel munkái közül legtöbbit történetfilozófiai előadásait forgatta. Hatalmas drámai költeményében nem-csak az egyes jelenetek tárgyi összetételében találjuk meg a hegeli filozófia nyomait, hanem a mű általános történetből-cseleti eszméiben is. Madách éppen úgy mint Hegel az egész

²⁶ V. ö. S a s Andor: Madách és Hegel. Athenaeum 1916. 206—220. l.

²⁷ V. ö. K r i s t ó f György: Madách és Aristophanes. E. Ph. K. 1912: — U. az: Széchenyi és Madách. Irodalomtörténet 1913. — Azonban vö. T o l n a i Vilmos: Madách és Széchenyi. Irod. tört. Közl. 1931. 53. l.

²⁸ Madách Imre összes művei. Kiadta G y u l a i Pál. Budapest, 1895. III. k. 306—7. l.

emberiségnek a világtörténeti fejlődésben való átfogására törekszik; gondolkodásuk párhuzamossága Madách alakjain keresztül azonban a részletekben is minduntalan szembe-
tűnik. A történelmi fejlődés triadikus menete Madách-nál a hegeli logikához kapcsolódik. S amit Ádám az emberi művelődés kezdeteiről, Péter apostol az új eszmét hozó, új himnuszt éneklő „medvebőrös barbár harcfiakról“, Kepler az egyéni szabadságról és az emberi nem tökéletesedéséről mond, mindazt fogalmi rendszerezésben megtaláljuk Hegel történet-filozófiai előadásaiban. Természetesen túlzás lenne állítani azt, hogy Madách Hegelt dramatizálta: az Ember tragédiájában — csupán a mű tárgyi összetételét tekintve — sok mindent megtalálunk, ami Hegelnél nincs meg és viszont. Nem is lehet itt nyers átvételről szó, csak egy műalkotás organizmusába beleszótt elemekről.

Erdélyi János megmutatta a lehetőségeket és sokoldalú ösztönzéseivel megjelölte az utat, amelyen haladva egész gondolkodásunk átformálódhatik az idealizmus szellemében. Ő erőteljes nemzeti optimizmussal megfordította azt a sokat hangoztatott tételt, hogy a magyar népnek nincs hajlama a filozófia iránt; ellenkezőleg: a magyar nép természeténél fogva spekulációra termett s minden erővel rá kell nevelni arra, hogy a benne szunnyadó spekulatív készséget érvényre juttassa. E tanításoknak most csak egyes tudományszakokban támad visszhangja. Az esztétikában H e n s z l m a n n Imre közeledik Hegel felé, miután a negyvenes években erős kritikával állott az idealizmussal szemben. N é v y László²⁹ és R u z s i c s k a Kálmán³⁰ jelzik Hegel további útját az esztétika terén. Sőt még a fiatal P é t e r f y Jenő is lelkesedéssel tanulmányozza húszéves korában Hegel filozófiáját, melyet egy óriási szellem örök érvényes épületének nevez s a munkáiban fellelhető dialektikai erő világosan mutatja Hegel-tanulmányainak nyomát. A történettudományban legkövetkezősebben K e r k á p o l y Károly képviseli a hegeli elveket 1859-ben megjelent „észtanilag“ előadott Világtörténet-ében. Kerkápoly is szemlélődésre akarja nevelni a magyarságot, mi-
ként Erdélyi, de gyötrelmes stílusú Tiszta Észтана (1863) tisz-

²⁹ A tragédia elmélete. A Kisfaludy-Társaság évlapjai. Új f. VI. 1871. 166—260. l.

³⁰ Hartmann és Shakspere Juliája. U. ott XXI. k. 1887. 215—249. l.

teletreméltó eredményei mellett is inkább ártott mint használt ennek a célnak. Publicisztikai irányú történetírásunk kiemelkedő alakjainál, Csengerly Antalnál és Szalay Lászlónál csak alkalmilag találkozunk Hegel dialektikájának módszerével.³¹

Szorosabb értelemben vett filozófiai irodalmunkban Hegel rendszere lassanként elveszti varázsát. Ballagi Mór 1863-ban még az idealizmus szemszögéből vizsgálja a magyar hegelizmus gyökértelenségét, azt találván, hogy „a Kánt-féle hazai utánczók után Fichtét és az első korszakbeli Schellinget, a természetbölcselet átugorva egyszerre Hegelre szöktünk, s így hiányozván a magyar philosophiai tudatban az, mi Hegel philosophiáját Némethonban eredményezte, itt annak szükségét nem érzik, s ezért meg nem fogamzhatik.“ De nem hiányzanak az új szellemű kritikusok sem, akik siettetik Hegel tekintélyének hanyatlását. Greguss Ágost Panteizmus és személyes Isten (1862.) c. tanulmányában már majdnem ellenfélként áll egykori mesterével szemben, Purgstaller József „Hegel felekezetének meghasonlása“-ban (1864) a berlini filozófusnak éppen egységében nagyszerű gondolatépületét az epigon utódok tanításaiiban elfakultan továbbélő alkotó elemeire bontja szét, a naiv materialista Simon József Sándor pedig Hegel metafizikai esztétikájának alapjait igyekszik megdönteni (Az ész mint agyideg tevékenység. 1884.) Ezek a munkák részben már az európa-szerte terjedő afilozófikus szellemben fogantak, amely természetyszerűen nálunk is erősen érezteti hatását. Ebben a légkörben filozófusaink közül azok, akik Hegelhez legalább tanítványai révén közel állottak, mint Dománovszky Endre és Molnár Aladár, rendszerező és hisztorizáló munkáikban a filozófia létjogát, önállóságát védelmezték a hatalmasan fellendülő természettudományokkal szemben, helyesen ismerve fel a filozófia és az idealizmus sorsközösségét. Az egyensúly, amely Hegel rendszerében az idealizmus és naturalizmus között megvolt, most a modern tudomány célkitűzéseinek megfelelően erősen a naturalizmus oldala felé billen. A gondolkodó elme bizalmatlan a spekulációval szemben, józanul

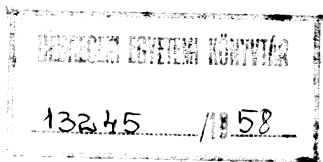
³¹ V. ö. Kornis Gyula: A magyar philosophia fejlődése és az Akadémia. 27—28. l.

a tényekhez tapad s csak tények és tények összefüggésének megállapításában látja feladatát, míg az újkantianizmus vissza nem szerzi a filozófia hitelét és tekintélyét.³²

*

A hegeli szellem recepciójának külső története megvilágítja a mult századbeli magyar idealisztikus törekvések küzdelmes útját. E recepció nagy vonásokban vázolt képe nem mutat fel nagy arányú, maradandó hatású alkotásokat, de felfedi a magyar idealizmus nagy és szilárd hagyományait, azokat a láthatatlanul is egyre gyarapodó erőket, amelyeket a magyar szellem akkor érvényesített igazán, amikor a világháború kríziseiben elernyedtt egy a filozófikus kor hatalma, szétfoslottak a pozitívizmus objektívítás-illúziói. Az európa-szerte meginduló idealisztikus eszmeáramlatba a magyar gondolkodás több ponton kezdeményező alkotásokkal kapcsolódott be. Éppen most van tíz esztendeje annak, hogy a magyar szellemtudományok művelőinek egy csoportja az idealizmus jegyében útnak indította ezt a folyóiratot s e folyóiratnak mindjárt első száma egy új magyar filozófiai rendszert ismeret meg olvasóival, amely minden ízében idealizmus s amely megcsillantatja a reményt, hogy a magyarságnak mégis van hivatása az európai filozófiában. Azóta az idealizmus talaján álló magyar tudományosság hatalmas lépésekkel haladt előre. És minél inkább felismerjük a szellemi tényezők döntő erejét a történelem irányításában, minél intenzívebben vizsgáljuk gondolkodásunk, irodalmunk, egész nemzeti kultúránk kialakulását a szellemi fejlődés törvényei szerint, annál erősebben közeledünk a sokat támadott és félreértett berlini filozófus tanításaihoz. Sőt mintha a történelmi idealizmusnak és ellenfeleinek napjainkban egyre élénkülő tollcsatái egy új, magasabbrendű „Hegel-vita“ előszelét hoznák felénk. Bármit hozzon is a jövő: Hegel ma feltámadt hamvaiból, szellemi életünkben elevenebb erő, mint valaha.

³² V. ö. Zlinszky Aladár: Bánóczi József I. tag emlékezete. Budapest, 1931. 4. l.

A MINERVA lezárta tizedik évfolyamát. Visszatekintve a végzett munkára, úgy érezzük, hogy a Minerva jegyével kiadott tanulmányok sokféle módon, váltakozó sikerrel, de egy akarattal és egyenlő buzgalommal igyekeztek megközelíteni azt a célt, amit folyóiratunk kezdettől fogva maga elé tűzött és a szellem-történet szóval jelölt meg. A Minerva tanulmányai ebben a célban egymásra találtak, mert különbség nélkül arra törekedtek, hogy a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára emeljék. Ez a törekvés fogja vezetni folyóiratunkat továbbra is. Ezután is lemondunk az extenzív gondolatterjesztés eszközeiről és tartózkodni fogunk a népszerűsítés gyakorlati eljárásaitól. Meddőnek tartunk minden polémiát és tárgytalannak érezzük a tudománypolitikai kompromisszumokat és áthidalásokat. A Minerva a maga zárt körén belül minden sorával tovább akar munkálni távoli célja megvalósításán, tudva azt, hogy a történelmi múlt a mi jelenünk egyik élő alkotó eleme; hogy a történelem tudománya semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, amely önmagunkból indul ki és önmagunkhoz tér vissza. Hisszük, hogy továbbra is lesznek egyesek, akik törekvéseinkben támogatni fognak.

**A Minerva-Társaságra és a folyóíratra vonatkozó minden közlemény a MINERVA-TÁRSASÁG címére küldendő.
(Pécs, Központi Egyetem).**

A folyóirat eddig megjelent évfolyamai a következő tanulmányokat tartalmazzák:

PAULER AKOS

A szellemtörténet kategóriái (1923).

PROHASZKA LAJOS

Vallás és kultúra. Leopold Ziegler filozófiája (1929).

PUKANSZKY BÉLA

Schopenhauer és a századvégi magyar líra (1922).

A magyar Hegel-vita (1922).

Kritikai Szemle

Horváth János: A magyar irodalmi népiesség (1929).

Farkas Gyula: A magyar romantika (1930).

Hegel és magyar közönsége (1932).

RIEDL FRIGYES HAGYATÉKABÓL

Magyar sors. Új magyar élet. A háború. Az emberiség jövője.

A Nyugat délibábja. Zsidókérdés. (1922).

RUBER JÓZSEF

Werbőczy gondolatvilága (1923).

SZEKFŰ GYULA

Faji sajátságaink a gazdaságtörténet világánál (1922).

I. Probléma és fogalmak. — II. A magyar bortermelés külső tényezői. — III. Belső tényező: a termelő lelkialkata. — IV. Adatok a termelő lelkialkata ismeretéhez. A) XIX. század első fele. Széchenyi és Wesselényi. B) Az abszolutizmus korában. Szemere Bertalan. C) A kiegyezési korszakban. — V. Az eredmények.

Gragger Róbert művelődésünk történetében (1927).

SZERB ANTAL

Kölcsey (1926).

I. Kölcsey szentimentalizmusa. — II. Kölcsey idealizmusa.

Az Udvari ember (1926).

Baldassare Castiglione. 1. Életforma. 2. Középkori normák. 3. Renaissance. 4. Az antik gondolat. 5. Az emberi érték.

Magyar preromantika (1929).

Vörösmarty-tanulmányok (1930).

GRÓF TELEKI PÁL

Szintézis és szisztéma a földrajzi előadásban (1922).

THIENEMANN TIVADAR

A pozitívizmus és a magyar történettudományok (1922).

A szabadgondolkodás első nyomai a magyar közép-korban (1922).

A Nyugat alkonya (1922).

Oswald Spengler és a Spengler-vita.

Városi élet a magyar középkorban (1923).

I. Polgárok és ferencesek. — II. Kódexirodalmunk eredete.

Mohács és Erasmus (1924).

I. Történeftöfoglalás. — II. Erasmus. — III. A magyar erasmisták. — IV. Ut a felvilágosodás felé.

Irodalomtörténeti alapfogalmak (1927—30).

I. A fejlődés. 1. Szerves fejlődés. 2. Szellemi fejlődés. — II. A fejlődés fokozatai. 1. Szóhasználat. A) Alakuló szöveg. B) Személytelen szerző. C) Jelenvaló közönség. — 2. Kézirat. A) Állandósuló szöveg. B) Szerző személy. C) Közeli közönség. — 3. A könyv. A) Állandó szöveg. B) Szerző személyiség. C) Távoli közönség.

Tudománytörténet (1929).

TOLNAI VILMOS

Kritikai Szemle.

Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig (1926). — Szekfű Gyula: Iratok a magyar államnyelv történetéhez (1927).

TÓTH BÉLA

Rousseauista politikusok (1929).

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

Az országokban való sok romlásoknak okairól (1930).
Forrástanulmány Magyarai István könyvéről.

VARKONYI HILDEBRAND

Kritikai Szemle (1925).

Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon — Koszó János: Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró. Freiherr v. Brandenstein: Grundlegung der Philosophie I. (1927).

A pedagógia a szellemi tudományok sorában (1925).

WESZELY ÖDÖN

A magyar pedagógia újabb fejlődése (1925)

Pedagógiai alapfogalmak változása (1929).

Az egyetem eszméje és típusai (1929).

ZLINSZKY ALADÁR

Érzelemkifejezés a lírában (1926).

ZOLNAI BÉLA

Nyelvtudomány és szellemtörténet (1922).

Az összehasonlító irodalomtörténet mai állásáról (1923).

Magyar janzenisták (1924—25).

I. Janzenius és a Port-Royal. — II. A rodostói könyvtár. 1. Külső inspirációk. 2. A gyakori áldozás vitája. 3. Quesnel. 4. Bibliafordítások és magyarázatok. 5. Janzenista ájtatosság. — III. Rákóczi. 1. Janzenizmus vádja. 2. Egyházhűség. 3. A grobois-i és rodostói remete. 4. Janzenista tételek. IV. Mikes. 1. A nevető filozófus. 2. Janzenista fordítások. 3. Vallásos fatalizmus. — V. Kiss István. — VI. Magyarországon. 1. Az Unigenitus-hulla körül. 2. Vita a bécsi janzenistákkal. 3. Szent Agoston vallása. 4. Le Tourneux és Nicole magyarul. — VII. Fessler. 1. Zarándokosság. 2. Szent Agoston tanítványa. 3. Janzenista írások.

Művészet és szellemtörténet (1925).

A látható nyelv (1926).

Magyarcélú filológia (1926).

A nyelvi kifejezőség formái (1927).

Balassi és a platonizmus (1928).

I. A Balassi-kérdés fejlődése. — II. Platonizmus és költészet. — III. Középkori örökség. — IV. A renaissance platonizmusa. — V. Balassi a. Spiritualizmus b. Szépség c. A platonikus szerelem.

Körmondat és tiráda (1929).

Tanulmány a klasszikus és romantikus stílus kérdéséhez.

Mikes Kelemen (1930).

MINERVA - KÖNYVTÁR

1. **Huszi József:** Platonista törekvések Mátyás király udvarában. 1925. (Elfogyott.)
2. **Thienemann Tivadar:** Mohács és Erasmus. 1924. (Elfogyott.)
3. **Zolnai Béla:** A látható nyelv. 1926. 2.— P.
4. **Becker, C. H.** porosz kultuszminiszter és **Szekfű Gyula:** Gragger Róbert emlékezete. 1927. 2.— P.
5. **Hóman Bálint:** A magyar történetírás első korszaka. 1927. 2.— P.
6. **Máté Károly:** A magyar önéletírás kezdetei. 1927. 2.— P.
7. **Szerb Antal:** Az udvari ember. 1927. 2.— P.
8. **Fábián István:** A francia konzervatívizmus filozófiai alapvetői. 1927. 1.— P.
9. **Eckhardt Sándor:** Sicambria. 1927. 2.— P.
10. **Faludi János:** Dudith András és a francia humanisták. 1928. 2.— P.
11. **Máté Károly:** Irodalomtörténetírásunk kialakulása. 1928. 2.— P.
12. **Nagy József:** Kornis Gyula mint kulturpolitikus. 1928. 2.— P.
13. **Prohászka Lajos:** Vallás és kultúra. 1928. 2.— P.
14. **Zolnai Béla:** Balassi és a platonizmus. 1928. 2.— P.
15. **Tóth Béla:** Rousseauista politikusok. 1928. 2.— P.
16. **Keresztúry Dezső:** A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. 1928. 2.— P.
17. **Weszely Üdön:** Pedagógiai alapfogalmak változása. 1928. 2.— P.
18. **Szerb Antal:** Magyar preromantika. 1929. 2.— P.
19. **Eckhardt Sándor:** Magyar humanisták Párizsban. 1929. 2.— P.
20. **Zolnai Béla:** Körmondatt és tiráda. 1929. 2.— P.

21. **Weszely Ödön:** Az egyetem eszméje és típusai. 1929. 2.— P.
22. **Farkas Gyula:** Romános-romántos-romantikus. 1929. 2.— P.
25. **Husztí József:** Janus Pannonius és Anjou René. 1929. 2.— P.
24. **Máté Károly:** Sajtó és tudomány. 1929. 2.— P.
25. **Thienemann Tivadar:** Irodalomtörténeti alapfogalmak II. kiadás, 1931. Vászónkötésben 10.— P.
26. **Kastner Jenő:** Együgyű lelkek tüköre. 1929. 2.— P.
27. **Eckhardt Sándor:** Az utolsó virágének. 1930. 2.— P.
28. **Nagy József:** Gróf Klebelsberg Kuno mint publicista. 1930. 2.— P.
29. **Zolnai Béla:** Mikes Kelemen. 1930. 2.— P.
30. **Máté Károly:** A könyv morfológiája. 1930. 2.— P.
31. **Szerb Antal:** Vörösmarty-tanulmányok. 1930. 2.— P.
32. **Turóczy-Trostler József:** Az országokban való sok romlásoknak okairól. 1930. 2.— P.
33. **Becker, C. H.** volt porosz kultuszminiszter: Nemzeti öntudat és nemzetközi megértés. 1931. 2.— P.
34. **Farkas Gyula:** Táj- és nemzedékszemplélet a magyar irodalomban. 1931. 2.— P.
35. **Kardos Tibor:** A laikus mozgalom magyar bibliája. 1931. 2.— P.
36. **Kardos Tibor:** Callimachus, 1931. 2.— P.
37. **Eckhardt Sándor:** Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában. 1932. 2.— P.
38. **Pukánszky Béla:** Hegel és magyar közönsége. 1932. 2.— P.